

Extended Abstract

DOI: 10.22099/JBA.2025.50564.4582

The Dominant and the Dominated: An Unknown Prediction Method and an Unformed Genre

Mohsen Shafiei Ghahdarijani

Mohsen Mohammadi Fesharaki*

Introduction

Divination books (Faalnameh) form a Persian literary genre that has not been independently researched so far. This literary genre includes many subgenres, some of which have found an independent aspect and some have not been able to become an independent genre. The prediction of the dominant and the dominated (ghaleb va maghlub) is one of the genres that has not acquired its own literary aspect and has not become an independent literary form. As a prediction method used in war and sometimes in wrestling to predict the winner, it has been mentioned in many literary and historical texts, both implicitly and explicitly. Among the most prominent texts in which the prediction method of the dominant and the dominated are reflected are *Khosrow and Shirin* and *Sharafnameh* by Nizami. It is not possible to understand and comprehend Nizami's speech if we are not familiar with the structure and type of the prediction of the dominant and the dominated.

In this article, we have tried to examine the structure and types of this prediction method with regard to existing and available printed and handwritten texts and to explain how it works.

Research Methodology, Background, and Objectives

No independent research has been conducted on the subject of the prediction method of the dominant and the dominated. The only sources that can be referred to in this regard are the commentaries written on the

* Associate Prof in Persian language and literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. (Corresponding author).
m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir

Article Info: Received: 2024-11-26, **Accepted:** 2025-02-15

COPYRIGHTS ©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher.

works of Nezami Ganjavi, in which commentators have quoted what they have inferred from the verses of the text and have not conducted a deep exploration of its origin, history, and how it worked in prophecies. In this research, by the use of a quantitative and descriptive method, after examining examples of the dominant and the dominated in Persian printed and handwritten texts and surveying non-Persian sources, we have presented examples of this category in notable Persian texts. Then, using these sources, we will examine the structure and nature of this prediction method and how to use it to find the dominant and the dominated side before the war began.

The purpose of this research is to recognize and introduce this unknown type in order to both help understand the complexity and problems existing in literary and historical texts and to explore the social history and culture of ancient Iranians.

Discussion and Analysis

In *Khosrow and Shirin*, where Farhad is digging a mountain and laments the intensity of his love for Shirin, he says: “The number of letters in my name and Parviz, my love rival, are the same, but I do not know why in the prediction of the dominant and the dominated, Parviz is dominant upon me?” In *Sharafnameh*, Alexander and Aristotle's father talk about a geometric shape called the dominant and the dominated that Alexander's court scientists used to predict the wars; but in neither of these two texts do we encounter more details about this category. Hence, we are forced to turn to other texts to understand it.

The dominant and the dominated is mostly used in Persian texts under the name of *Hasab Ghalib and Maghlub* and in Arabic texts under the name of *Hasab al-Nim*. We have found three types of The dominant and the dominated in our searches: the first type is in the form of a table, not a circle, in which the numbers are written in three colors of red, green, and black, and by calculating the names of the parties involved in the battle using the arithmetic method and finding the odd number in the table, the color of the numbers determines their fate. The second type is a table of even and odd numbers, where the even and odd numbers of the letters of a person's name determine his victory or defeat in the war, and the third type is the prediction of the names of people according to a method called Nim, which is a special circle of letters with a method different from the arithmetic method. Another issue that should be considered is that in some texts this category is considered a type of science, and for this reason, complex and ambiguous calculation methods have been used for it.

Accordingly, this method has been attributed to famous people such as Ptolemy, Aristotle, Ali ibn Abi Talib, and Jafar al-Sadiq; however, its attribution to Aristotle is consistent in most existing texts. Studies have shown that in an ancient and fabricated book called *Ser al-Asrar* or *Politics*, which is the same name as Aristotle's *Politics*, this category has been attributed to Aristotle, which has led to the spreading of the belief in Islamic societies that this prediction method is created by Aristotle.

Conclusion

The prediction method of the dominant and the dominated is a type of fortune-telling that was used in war and sometimes in wrestling to predict the winner. Numerous copies of it are available in Persian, Arabic and Turkish languages in libraries around the world, which indicates its prevalence in certain periods of the history of the Islamic countries.

The results of this research are as follows: 1) The attribution of this calculation to famous people such as Greek scientists and some Shiite imams is not based on solid evidence and is merely to create credibility for this calculation; 2) There are various methods for making this prediction, from arranging numbers in nine-by-nine tables to calculating with letter circles, which seem to create a kind of ambiguity and complexity and a kind of difficulty in the method, to present it as a kind of science and to attribute a predictive aspect to it; 3) it can be considered a kind of precursor to the subgenre of books of fortune (falnameh) that has not transformed into an independent form either in prose or in verse.

Keywords: The prediction of the dominant and the dominated (ghaleb va maghlub), Nezami, books of fortune, Aristotle

References:

- Abi al-Khair Razi, Sh. (1983). *Nuzhat-nameh Alaei* (F. Jahanpour, Ed. & Annot.). Institute of Cultural Studies and Research. [in Persian]
- Danesh-pajouh, M. T. (1961). *Catalog of Tehran University Central Library*. University of Tehran. [in Persian]
- Gardizi, A. S. A. (1984). *Tarikh Gardizi* (A. Habibi, Ed. & Annot.). World of Books. [in Persian]
- Ibn Khaldoun, A. (1980). *The Prolegomena* (M. Gonabadi, Trans.). b.t.n.k. [in Persian]
- Jung-e Rasael* (13th–14th century AH), Manuscript No. 4759 in Central Library of Tehran University. [Manuscript, in Persian]
- Kashefi Sabzevari, M. H. (1971). *Futuwwat-nameh* (M. J. Mahjoub, Ed. & Annot.). Farhang Iran Foundation. [in Persian]
- Lawayeh al-Qamar* (n.d.). Manuscript No. 3395 in Malek Library. [Manuscript, in Persian]
- Majmu'eh* (853 AH). Manuscript No. 3466 in Malek Library. [Manuscript, in Persian]
- Majmu'eh* (Astronomy). (13th century AH). Manuscript No. 6399 in Library of the Islamic Council. [Manuscript, in Persian]
- Majmue of 52 treatises on various sciences* (12th century AH). Manuscript No. 1299 in Library of the Islamic Council. [Manuscript, in Persian]
- Nizami, E. b. Y. (2011). *Khosrow and Shirin* (H. V. Dastgerdi & S. Hamidiyan, Eds. & Annots.). Qatreh. [in Persian]
- Nizami, E. b. Y. (2011). *Sharafnameh* (H. V. Dastgerdi & S. Hamidiyan, Eds. & Annots.). Qatreh. [in Persian]

Qazvini, A. M. A. (1996). *Yavaqit al-oloom* (M. T. Danesh Pajoh, Ed. & Annot.). Farhang Iran Foundation.

[in Persian]

Ravandi, M. A. S. (1997). *Rahat al-Sadour* (A. Iqbal, Ed. & Annot.). Asatir. [in Persian]

Sarton, G. (2004). *Introduction to the history of science* (G. Sadri Afshar, Trans.). Scientific and Cultural.

[in Persian]

Taghvim al-Mohsenin (1127 AH). Manuscript No. 3095 in Malik National Library. [Manuscript, in Persian]

غالب و مغلوب: حسابی ناشناخته و گونه‌ای شکل نیافته

محسن شفیعی قهدریجانی*

محسن محمدی فشارکی**

چکیده

فال‌نامه‌ها از انواع ادبی‌ای در زبان فارسی هستند که سیر تحول آن‌ها تا به حال مورد بررسی قرار نگرفته است. یکی از صورت‌های پیشینی فال‌نامه‌ها «حساب غالب و مغلوب» است که در متون ادبی و تاریخی فارسی بازتاب یافته است. از شاخص‌ترین این متون خسرو و شیرین نظامی است. در ضمن این منظومه، فرهاد از مقوله‌ای به نام «حساب غالب و مغلوب» به گونه‌ای مبهم سخن می‌گوید که دریافت فحوای بیت با دشواری همراه است. همان‌طور که از واژه‌ی حساب برمی‌آید، غالب و مغلوب نوعی محاسبه ریاضی است که در ابیات نظامی نحوه‌ی محاسبه آن مشخص نیست و شارحان آثار نظامی نیز به نحوه‌ی محاسبه و چستی آن نپرداخته‌اند. در واقع غالب و مغلوب نوعی فال و پیش‌گویی است در قالب اعداد. این حساب اغلب در جنگ کاربرد دارد و مدعیان آن بر این باورند که با این حساب می‌توانند طرف پیروز جنگ را پیش از ورود به جنگ مشخص کنند. در این مقاله ما با استفاده از روش کمی و توصیفی، پس از بررسی نمونه‌های غالب و مغلوب در متون چاپی و خطی فارسی و نگاهی بر منابع غیرفارسی به ارائه‌ی نمونه‌های موجود در متون شاخص فارسی از این مقوله می‌پردازیم. سپس با استفاده از این منابع، ساختار و چگونگی محاسبه‌ی «غالب و مغلوب» و نحوه‌ی استفاده از آن، برای یافتن طرف غالب و طرف مغلوب در جنگ و موارد دیگر استفاده از آن را بیان خواهیم کرد.

واژه‌های کلیدی: غالب و مغلوب، نظامی، فال‌نامه، دوایر حروف، ارسطو.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. mshafeie@ut.ac.ir

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران m.mohammadi@ltr.ui.ac.ir (نویسنده‌ی مسئول)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۹/۶، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷

۱. مقدمه

متون ادب فارسی به واسطه‌ی گستردگی زمانی و مکانی شکل‌گیری، رشد، نمو و تثبیت خود، جولانگاه اندیشه‌ها و عقاید متفاوتی است که در فرهنگ‌ها و جغرافیاهای گوناگون شکل گرفته و با واسطه‌هایی به فرهنگ فارسی‌گویان راه یافته است. گاه قسمی از این مقولات در بستری از شبه‌علم، خرافه، جادو و... شکل گرفته و در جامعه رواج یافته است. بالطبع شاعران و نویسندگان فارسی‌گو نیز، تحت تاثیر فرهنگ جاری در زمانه‌ی خود به بازتاب این عناصر در آثار خود پرداخته‌اند.

از جمله‌ی این مقولات «حساب غالب و مغلوب» یا «حساب نیم» است که پس از اسلام رساله‌های متعددی از آن به زبان‌های فارسی، عربی و ترکی نگاشته شده و در کتاب‌های چنددانشی، ادبی و تاریخی نیز بازتاب یافته است. این مقوله همان‌طور که از نام آن برمی‌آید با استفاده از گزاره‌های ریاضی، خاصیت اعداد و معادله‌های به ظاهر پیچیده، قصد تشبه به علم دارد و مولفان این حساب در اعصار مختلف برای ایجاد وجهه‌ی علمی، آن را به دانشمندانی مانند ارسطو، بطلمیوس و... نسبت داده‌اند. از دیگر سو برای کسب مقبولیت عام برای آن از نام شخصیت‌های برجسته‌ای مانند امام جعفر صادق و امام علی بن ابی‌طالب نیز بهره برده‌اند. تعداد بی‌شمار نسخ خطی از این مقوله، در شرق و غرب عالم بیان می‌کند که سازندگان غالب و مغلوب در ایجاد محبوبیت و مقبولیت برای آن کامیاب بوده‌اند و توانسته‌اند با پوشانیدن جامه‌ی اعداد به آن، این نوع از شبه‌علم را به عنوان نوعی از علم در جامعه‌ی زمانه‌ی خود رواج دهند.

در غالب و مغلوب، با محاسبه‌ی نام طرفین درگیر در جنگ به حساب جمل و با سازوکار خاصی که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، سعی بر این بوده است که پیروز جنگ پیش از ورود به مبارزه مشخص شود. در واقع ما با نوعی فال‌گیری مواجه هستیم که طرفین جنگ با استفاده از اعداد سعی می‌کنند از سرنوشت خویش آگاه گردند.

از شاخص‌ترین متون ادبی که این مقوله در آن بازتاب یافته منظومه‌های خسرو و شیرین و شرف‌نامه‌ی نظامی گنجوی است و نوع کاربرد آن در ابیات این منظومه‌ها به گونه‌ای است که اگر با این مقوله آشنا نباشیم به درک درستی از این ابیات نخواهیم رسید.

در پژوهش پیش روی، سعی کرده‌ایم با استفاده از منابع دستیاب، بازتاب غالب و مغلوب در متون فارسی را نشان دهیم. انواع حساب غالب و مغلوب را مشخص کنیم. نحوه‌ی محاسبه‌ی آن را بیان نماییم تا ضمن شناساندن این مقوله گرهی از ابیات پیچیده‌ی نظامی هم گشوده شود. همچنین تا حد امکان سعی کرده‌ایم به سرچشمه‌های شکل‌گیری غالب و مغلوب بپردازیم.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

در این مورد تاکنون مستقلاً پژوهشی صورت نگرفته است و تنها منابعی که می‌توان در این مورد به آن رجوع کرد شروخی است که بر آثار نظامی نگاشته شده و در آنها نیز شارحان آنچه از ابیات متن استنباط کرده‌اند نقل کرده و کاوشی عمیق برای خاستگاه و سابقه و نحوه‌ی محاسبه‌ی آن صورت نداده‌اند.

وحید دستگردی در شرح ابیات

ز پرویز و ز شیرین و ز فرهاد همه در حرف پنجم ای پریرزاد
چرا چون نام هر یک پنج حرف است به بردن پنجه‌ی خسرو شگرف است؟
ندانم خصم را غالب‌تر از خویش که در مغلوب و غالب نام من بیش

می‌نویسد: «معنی این بیت با دو بیت بعد مربوط به علم طلسمات است و خلاصه‌ی آن این است که اسم ما سه نفر چون هریک پنج حرف است، چرا خسرو بر من غالب شده، در صورتی که مطابق علم طلسمات و وفق اعداد، نام من بر نام او غالب است و من باید بر او غالب شوم» (نظامی، ۱۳۷۸: ۲۴۴).

ثروتیان نیز در شرح همین ابیات این‌گونه می‌گویند: «مغلوب و غالب: اصطلاح علم حروف و اصطلاح خاص طالع‌بینی و فال‌گیری است که ظاهراً در جنگ‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفته است، شاعر این دو اصطلاح را در چندجا به کار برده...» (نظامی، ۱۳۹۲: ۶۹۷).

ثروتیان از این بیت *شرف‌نامه* «اگر غالب از دایره نام توس/ شمار ظفر در سرانجام توس» استنباط کرده‌است که جدول مربوط به این فال‌گیری به شکل دایره بوده و در ادامه به یکی از جداول غالب و مغلوب در *فال‌نامه‌ی شیخ بهایی* که «به شکل مربع است و حروف در مربعات قرار می‌گیرد» ارجاع داده است.

۳. بحث و بررسی

در کتاب‌های مختلفی در زبان فارسی از غالب و مغلوب یاد شده است. همان‌طور که گفتیم مهم‌ترین و جذاب‌ترین آن‌ها را باید *شرف‌نامه* و *خسرو و شیرین* نظامی دانست. از آنجا که اشاره به غالب و مغلوب در آثار نظامی در مسیر داستان است طبیعتاً به جزئیات این مسئله و نحوه‌ی محاسبه‌ی آن اشاره‌ای نشده است. همین مسئله باعث می‌شود، چند پرسش مطرح گردد؛ از جمله این‌که: آیا نظامی با شیوه‌ی محاسبه غالب و مغلوب آشنا بوده‌است؟ آیا این مقوله در منبع او بوده و او آن را بازگو کرده‌است یا خود آن را به داستان افزوده است؟

در *خسرو و شیرین* آنجا که فرهاد در کار کردن کوه است و با خود از عشق شیرین می‌ماید و از شیرین شکوه می‌کند، می‌گوید:

ز پرویز و ز شیرین و ز فرهاد همه در حرف پنجم ای پریرزاد
چرا چون نام هر یک پنج حرف است به بردن پنجه‌ی خسرو شگرف است
ندانم خصم را غالب‌تر از خویش که در مغلوب و غالب نام من بیش
(نظامی، ۱۳۷۸: ۲۴۴)

در این اشعار می‌بینیم که فرهاد می‌گوید نام من و پرویز از پنج حرف متشکل است و درحالی‌که نام من در غالب و مغلوب بر پرویز غالب است. چرا او در عشق شیرین بر من غالب شده است؟

نظامی در *شرف‌نامه* نیز در دوجا از غالب و مغلوب نام برده‌است. مورد اول جایی است که نقوماخس، معلم اسکندر، از او می‌خواهد چنانچه پادشاه شود ارسطو را وزیر خود گرداند. اسکندر می‌پذیرد هنگامی‌که بر تخت شاهی بنشیند ارسطو، پسر نقوماخس، را وزیر خود گرداند. نقوماخس به پاس این قول اسکندر، جدول غالب و مغلوب را در اختیار وی می‌گذارد.

سُرانجام اقبال یاری نمود	بران عهد شاه استواری نمود
چو استاد دانست کان طفل خرد	بخواهد ز گردن‌کشان گوی برد
از آن هندسی حرف شکلی کشید	که مغلوب و غالب درو شد پدید
بدو داد کاین حرف را وقت کار	به نام خود و خصم خود برشمار
اگر غالب از دایره نام تست	شمار ظفر در سُرانجام تست
وگر زان که ناغالبی در قیاس	ز غالب‌تر از خویشان در هراس
شه آن حرف بستد ز دانای پیر	شد آن داوری پیش او دل‌پذیر
چو هر وقت کان حرف بنگاشتی	ز پیروزی خود خبر داشتی

(نظامی، ۱۳۷۸: ۸۸)

آنچه از این ابیات درمی‌یابیم این است که ما با یک شکل هندسی از حروف مواجه هستیم که از لفظ دایره برای آن استفاده شده است و همین لفظ، شارحان را به این اشتباه انداخته که آن شکل هندسی دایره‌شکل است. درحالی‌که در ادامه خواهیم دید مقصود از دایره، یکی از دوایر چندگانه‌ی حروف است که مبنای محاسبه اعداد است. مورد دوم در شرف‌نامه، آنجاست که اسکندر در مورد حمله به دارا با حکیمان مشورت می‌کند و آن‌ها در جواب به او می‌گویند، ما در جنگ با زنگیان در غالب و مغلوب نگریم و تو بر پلنگ زنگی پیروز بودی و آن پیش‌بینی به حقیقت پیوست. در این جنگ نیز در غالب و مغلوب مشخص است که تو بر دارا غالب خواهی شد و به‌مانند جنگ با پلنگر پیروزی از آن توست.

به فالی کز اختر توان برشمرد	تو داری در این داوری دستبرد
همان، در حروف خط هندسی	تو غالب‌تری گر سخن بررسی
پلنگر که لشکرکش زنگ بود	به وقتی که با قوت چنگ بود
به مغلوب و غالب چو بشتافتیم	دران فتح غالب ترا یافتیم
چو پیروز بود آن نمونش به فال	درین هم توان بود پیروز حال

(نظامی، ۱۳۷۸: ۸۸)

برای فهم درست ابیات نظامی ناچاریم که حساب غالب و مغلوب را به درستی بشناسیم. بنابراین ما در ادامه به معرفی آن خواهیم پرداخت.

۳.۱. معرفی حساب غالب و مغلوب

از غالب و مغلوب در متون فارسی بیشتر با نام «حساب غالب و مغلوب» و در متون عربی با نام «حساب‌النیم» نام برده‌اند. ما برای آشنایی با روش محاسبه‌ی غالب و مغلوب برخی دست‌نویس‌های موجود آن را بررسی کرده‌ایم و از میان متون چاپی از *راحه‌الصدور* استفاده کرده‌ایم. نتایج حاصل از آن بدین‌گونه است:

برای محاسبه‌ی این که چه کسی در جنگ غالب خواهد شد و چه کسی مغلوب، ابتدا شرایطی مطرح شده است که باید آنها را رعایت کرد. این شرایط در دست‌نویس‌های مختلف تشتت بسیاری دارد. ما برآیندی از آنها را اینجا مطرح نموده‌ایم:

الف) دو شخصی که نامشان محاسبه می‌شود، باید همتا و هم‌کفو باشند. بدین قرار که اگر پادشاهی می‌خواهد که پیروز جنگ را از غالب و مغلوب ببینند، باید نام پادشاه مقابل را در برابر نام او حساب کنند و اگر نام سردار این پادشاه را حساب کردند باید نام سردار جبهه‌ی روبه‌رو را در برابر نام او حساب کنند.

ب) در نسخ مختلف اختلافی وجود دارد که نام مادرزاد شخص باید حساب شود یا لقب و نام معروف او. تعداد کمی از نسخ نام مادرزاد شخص را ملاک قرار داده‌اند؛ اما اکثریت نسخ نام معروف شخص را ملاک محاسبه می‌دانند. پس از آن چند روش برای محاسبه و پیدا کردن غالب و مغلوب بیان شده است:

۳. ۲. جدول سه‌رنگ

در این روش جدولی ۹ در ۹ رسم می‌شود و حروف جمل به رنگ‌های قرمز، سیاه و سبز در آن ثبت می‌شود. روش محاسبه و یافتن اعداد بدین شکل است:

ابتدا باید نام‌های هر دو خصم را به حساب جمل حساب کرد و از عدد به‌دست آمده از نام هر فرد، نه آنقدر کاست تا به عددی کوچک‌تر از ده و بزرگتر از صفر رسید. سپس جدولی نه در نه رسم می‌شود و در هر سطر و ستون جدول، اعداد یک تا نه نوشته می‌شود، طبیعتاً در این کار نام آن کس که خواستار آن است که در غالب و مغلوب نتیجه مبارزه دیده شود و «طالب» نامیده می‌شود ابتدا محاسبه می‌شود. هنگامی که عدد او به‌دست آمد، با انگشت بر روی عدد به‌دست‌آمده که در سطری است که عدد آن با عدد او همسان است می‌نهند. سپس عدد خصم حساب می‌شود و در عرض جدول عدد او را می‌جویند. اگر عدد مقابل به رنگ سرخ باشد خصم غالب می‌شود و اگر عدد سیاه باشد خواهان غالب می‌شود و اگر سبز باشد، میان آنها مصالحه برقرار خواهد شد و اگر صلح نشود کسی که سنش کمتر است پیروز خواهد شد. راوندی همین مطلب را این‌گونه بیان می‌کند: «نام یکی از دو خصم به حروف جمل بگیرند و مبلغ آن ببینند و نه نه بیفکنند آنچه بماند در جدول عدد آن را بجویند و انگشت برو نهند و نام خصم دیگر به حروف جمل بگیرند و همچنان نه نه از آن فروشوند و باقی را در برابر انگشت نهاده بجویند. اگر سرخ بود خصم دوم غالب بود بر خصم اول و اگر سیاه بود خصم اول بر دوم غالب آید و اگر سبز بود میان ایشان صلح بود و اگر صلح نیفتد آنکس که به سال کهنتر بود غالب آید» (راوندی، ۱۳۸۶: ۴۵۰-۴۵۱).

به عنوان نمونه اگر بخواهیم نام «احمد» را مطابق با جدول راحه/الصدور محاسبه کنیم به این شکل خواهد بود: احمد به حساب جمل برابر با ۵۳ است اگر نه از آن کسر کنیم $۵۳-۹=۴۴$ ؛ $۴۴-۹=۳۵$ ؛ $۳۵-۹=۲۶$ ؛ $۲۶-۹=۱۷$ ؛ $۱۷-۹=۸$ به‌دست‌آمده ۸ خواهد بود. حال در سطر هشتم انگشت را بر روی عدد هشت می‌گذاریم. اگر فرض کنیم که ۷ عدد خصم باشد طبق جدول چون ۷ سیاه‌رنگ است، خواهان نگرستن در جدول غالب و مغلوب پیروز جنگ است و اگر عدد خصم را ۶ فرض کنیم چون قرمز رنگ است خصم غالب خواهد بود. نکته‌ای که در مورد این جدول وجود دارد این است که رنگ سبز در جدول مشخص نیست و عباس اقبال نیز در حاشیه‌ی جدول نوشته: «چنان‌که ملاحظه بشود درین جدول

هیچ یک از حروف سبز نیست. یعنی فقط دو قسمت است سرخ و سیاه و با تفحص بسیار تعیین حروف سبز در این جدول ممکن نشد» (راوندی، ۱۳۸۶: ۴۵۱).

در مورد رنگ سبز جدول باید گفت که بدیهی است که رنگ عدد خواهان نگرستن در غالب و مغلوب باید سبز باشد تا در تقابل با رنگ خصم که ممکن است سیاه یا قرمز باشد قرار نگیرد. از طرفی اگر اعداد هر دو طرف یکسان باشند امکان صلح وجود خواهد داشت. در نتیجه باید عدد شماره‌ی سطر با عدد خواهان غالب و مغلوب سبزرنگ باشد. یعنی در سطر اول عدد یک سبزرنگ است و در سطر دو عدد دو و الی آخر. این مطلب را از طریق نسخ دیگر می‌توان تایید کرد. برای نمونه، جدول غالب و مغلوب از دست‌نویس *لوايح القمر* محفوظ در کتابخانه‌ی ملک به شماره ۳۳۹۵ را بررسی می‌کنیم. چنان‌که ملاحظه می‌شود در این جدول عددی که با عدد سطر یکسان است نوشته نشده است. یقیناً کاتب نسخه، رنگ سبز نداشته و جای آن را خالی گذاشته است که بعداً آن را به رنگ سبز بنویسید.

(لوايح القمر، ۳۳۹۵: ب ۱۷۰ر)

۳.۳. روش دوم: جدول اعداد زوج و فرد

به گمان ما پدید‌آوردندگان غالب و مغلوب برای رهایی از دردسر رنگ‌های سه‌گانه این روش را ابداع کرده‌اند. روش محاسبه‌ی غالب و مغلوب در این روش بدین صورت است:

از اعداد یک تا نه، چهار عدد زوج است و پنج عدد فرد. اگر دو عدد به‌دست‌آمده از نام طرفین جنگ، هر دو فرد یا زوج باشند عدد کمتر بر عدد بیشتر غالب است؛ اما اگر اعداد به‌دست‌آمده زوج و فرد باشند، عدد بیشتر بر عدد کمتر غالب است. نکته‌ی جالب توجه این است که در این روش برخلاف جدول سه‌رنگ سخنی از صلح بین طرفین وجود ندارد.

در نسخی که از این روش نام برده شده است دو بیت عربی منسوب به علی‌بن‌ابی‌طالب آورده شده است که تقریباً در همه‌ی دست‌نویس‌های این نوع از غالب و مغلوب وجود دارد:

و یغلب مطلوب ^۱ اذا زوجها اقلتها	و اکثرها عند التخالف غالب
و یغلب مطلوب اذا ازواجهها استوی	و عند استوی الفرد یغلب طالب

ترجمه‌ی فارسی این دو بیت در نسخ مختلف به اشکال گوناگون ذکر شده است، کاتب دست‌نویس مجلس به شماره‌ی ۱۲۹۹ تقریباً همه را یکجا آورده است:

«چون غالب و مغلوب نهی اندر پیش	تا بشناسی ز حال بیگانه و خویش
نُه نه بفکن ز نامشان، آنگه بین	گر جانب کم کم‌ست از ضد آن بیش
در صورت استوا اگر زوج بود	مطلوب دگر ز طالب است اندر پیش

و دیگری به این نوع ترجمه و نظم نموده:

به فرد و زوج غالب می‌شود کم	چنانچ از عکس گردد بیش، غالب
مساوی گر بود در زوج مطلوب	شود غالب ولی در فرد طالب

و دیگری به این طریق به نظم آورده:

در فرد و زوج نصرت از اعداد کمتر است	و در مختلف شوند، ظفر زان اکثر است
و زوج مستوی شده مطلوب می‌برد	و فرد مستوی شده طالب مظفر است

و آن چه ملاحسین کاشفی رحمه‌الله فرموده:

غالب از دو زوج و دو فرد است کمتر در حساب	اکثر از هر دو به نزدیک تخالف غالب است
می‌شود مطلوب غالب، گر برابر شد دو زوج	و دو فرد آید برابر، دان که طالب غالب است
هر دو شخص اما اگر باشند در اسمی شریک	آنکه باشد خردتر اندر نزاع او غالب است

و آنچه فقیر مولف را در این معنی به خاطر رسیده:

غالب است ای خواجه چون تو نام‌ها کردی حساب	طرح کن نه نه از آن، تا خود چه ماند بیش و کم
طاق کم بر طاق بیش زوج کم بر زوج بیش	غالب است و طاق بر زوج کم از خود غالب است

(مجموعه، ۱۲۹۹: ب ۲۵۲ر)

۳.۴. روش سوم

این روش به «حساب نیم» معروف است و بر اساس «دایره‌ی نیم» که یکی از دوایر حروف است محاسبه می‌شود. طریقه‌ی محاسبه دایره‌ی نیم بدین صورت است: از حروف جمل، اعدادی را که در پایه مشترک هستند، در مرتبه یکان و دهگان و صدگان در کنار هم قرار می‌دهند و در مرتبه‌ی یکان محاسبه می‌کنند. مثلاً در حساب جمل، در مرتبه‌ی یک، حرف الف معادل یک است و حرف یا معادل ده، حرف قاف معادل صد و حرف غین معادل هزار است. در این دایره هر چهار حرف را معادل یک می‌گیریم و کلمه‌ی ایقغ به‌دست می‌آید. به همین ترتیب بقیه‌ی حروف جمل را نیز محاسبه می‌کنند که دایره‌ای این چنین حاصل می‌شود: ایقغ، بکر، جلس، دمت، هنت، وشخ، زغد، حفص، طصظ.

در این روش از محاسبه‌ی غالب و مغلوب، براساس دایره‌ی نیم، نام‌های طرفین را محاسبه می‌کنند. در نتیجه اعداد به‌دست آمده، اعدادی کوچک‌تر از ده خواهد بود و چنانچه بزرگتر از ده باشد یک بار از ده کسر می‌کنند که به بازه‌ی کوچکتر از ده برسند. دیدیم که نام احمد به حساب جمل ۵۳ است و اگر نه کم کنیم به عدد ۸ می‌رسیم. حال اگر براساس دایره‌ی نیم حساب کنیم؛ الف معادل ۱ است. حا معادل ۸ و میم معادل ۴ و دال هم معادل ۴ که در مجموع عدد حاصل از آن معادل ۱۷ می‌شود. اگر این عدد را از ده کسر کنیم باز هم به عدد ۸ خواهیم رسید. باقی مراحل هم، مانند روش‌های قبل است. در *نزهت‌نامه* که از معدود متون فارسی غالب و مغلوب به روش «حساب نیم» است به این روش این گونه اشاره شده است: «از بهر آسانی، عشرات و مائین همچون آحاد باید شمردن. از آنچه از سی چون سه برداری همچنان باشد که سه بار نه بیفکندی بیست و هفت بماند. و از دویست چون دو برگیری همچنان است که بیست و دو بار نه وضع کرده‌ای صد و نود و هشت بماند و همه بر این قیاس» (ابی‌الخیر رازی، ۱۳۶۲: ۳۶۸).

حال می‌توانیم نام فرهاد را در غالب و مغلوب محاسبه کنیم و ببینیم که نظامی چه گفته است:

اگر نام فرهاد را به حساب جمل محاسبه کنیم عدد ۲۹۰ به‌دست می‌آید و مطابق غالب و مغلوب اگر نه کسر کنیم سر آخر به عدد دو می‌رسیم، عدد پرویز ۲۲۵ است که اگر نه کسر کنیم به عدد ۹ می‌رسیم، مطابق با غالب و مغلوب اگر اعداد به دست آمده، زوج و فرد باشند، عدد بیشتر بر عدد کمتر غالب است؛ بنابراین پرویز بر فرهاد غالب خواهد بود. اگر در جدول سه‌رنگ هم ببینیم بنابر عدد فرهاد که ۲ است باید در سطر دوم رنگ عدد ۹ را بررسی کنیم، در جدول رنگ عدد نه قرمز است و بنابراین عدد ۹ بر ۲ غالب است. همان‌طور که می‌بینیم در هر صورت نام پرویز بر نام فرهاد غالب است و ادعای فرهاد در این ابیات خلاف حساب غالب و مغلوب است و نکته‌ی دیگر آن که فرهاد می‌گوید نام هر سه نفر ما پنج حرفی است در حالی که در غالب و مغلوب تعداد حروف اهمیتی ندارد^۲ و مجموع عدد حاصل از حروف تعیین‌کننده است. با توجه به این مطالب می‌توان به پرسش‌های آغازین مقاله این گونه پاسخ داد که نظامی با محاسبه‌ی غالب و مغلوب آشنا نبوده است و تنها آن را از منابع خود نقل کرده است.

۳.۵. غالب کردن مغلوب

ظاهراً در دوره‌های متاخر این اندیشه که خواستار غالب و مغلوب باید به هر نحوی غالب میدان جنگ باشد باعث شده است که روش‌هایی ابداع شود برای غالب کردن خواهان غالب و مغلوب. برای این منظور در نسخ متاخر دو روش ملاحظه می‌شود:

۱. اگر خواهی که مغلوب را غالب گردانی، یکی را وکیل خود ساز که اسم او غالب باشد بر او. بعد از آن بنویس حروف نامت را بالای نام مسلط، تا حروف تو غالب آید بر او. بر حروف عدد آن نگاه کن که کدام عنصر برو غالب است بدان عنصر عمل کن (مجموعه، ۳۴۶۶: ب ۷۱۱ر).

۲. «آنست که اول عدد اسم طالب را بگیرند که عبارت از غالب باشد با اسمی از اسمای الهی که موافقت داشته باشد و بعد از آن عدد اسم مطلوب بگیرند که عبارت از مغلوب است و عدد اسم غالب را بر فوق شبکه نویسند و عدد اسم مغلوب بر جانب یسار و در یکدیگر ضرب نمایند و حاصل‌الضرب را بیرون نویسند (باز عدد اسم غالب را بر فوق شبکه بنویسند و عدد سی و چهار را بر جانب یسار و با هم ضرب نمایند و حاصل‌الضرب را بیرون نویسند در حاشیه نوشته و با علامت مشخص کرده که باید اینجا باشد) و این حاصل را از حاصل‌الضرب سابق تفریق نمایند و باقی را به چهار قسمت کنند و خارج قسمت را با عدد غالب جمع نمایند و در خانه‌ی اول مربع ثبت نمایند و خانه‌ی اول مربع را با عدد اسم غالب جمع نموده در خانه‌ی دوم مربع ثبت نمایند و خانه‌ی دوم مربع را با عدد اسم غالب جمع و در خانه‌ی سیم مربع وضع نمایند و علی هذا القیاس و بعد از آن ملاحظه‌ی وفق مربع کرده اگر مساوی حاصل‌الضرب شبکه اول هست صحیح است و الا فلا. و ما در این جا به جهت تفهیم مبتدی مثالی واضح می‌آوریم که قریب‌الفهم باشد. مثال ذلک: عدد اسم غالب را گرفتیم فرضاً و با اسم الهی که آن یا عزیز المنیع الغالب علی امرهم فلا شی تعادله جمع کردیم این شد ۲۵۵۳ و عدد اسم مغلوب گرفتیم فرضاً این ۲۵۶ شد. در یکدیگر ضرب کردیم حاصل‌الضرب این شد ۷۳۰۱۵۸ باز عدد اسم غالب با ۳۴ سی و چهار ضرب کردیم حاصل‌الضرب این شد ۸۶۸۰۲ و این حاصل را از حاصل‌الضرب سابق تفریق دادیم باقی این شد ۶۴۳۳۵۶ و بر چهار قسمت کردیم خارج قسمت این شد ۱۶۷۸۳۹ پس خارج قسمت را با عدد اسم غالب جمع نمودیم این شد ۱۶۳۳۹۲ و در خانه‌ی اول مربع رقم زدیم پس خانه‌ی اول مربع را با عدد اسم غالب جمع و در خانه دوم مربع ثبت نمودیم این شد ۱۶۵۹۴۵ و همچنین قیاس نمایند و مربع را تمام نمایند و که غالب باشد برسانند البته تاثیر عظیم می‌نماید و از مجربات‌ست» (مجموعه، ۱۲۹۹: ب ۲۹۲ر).

۳.۶. مبدع غالب و مغلوب

بحث در مورد این که مبدع غالب و مغلوب کیست و از چه زمانی این مقوله رواج یافته است، با توجه به منابع در دسترس کاری دشوار و احیاناً غیرممکن است. با این حال ما با کنکاشی که کرده‌ایم نکاتی را یادآور خواهیم شد که مقداری از ابهامات آن را رفع خواهد کرد:

۳.۶.۱. ارسطو

وجه مشترک بسیاری از متون درمورد مبدع غالب و مغلوب، حول محور ارسطو می‌چرخد. مثلاً در *نزهت‌نامه*، غالب و مغلوب به اسکندر نسبت داده شده است و ما به نسبت ارسطو و اسکندر آگاهییم و در دست‌نویسی از کتابخانه‌ی ملک، به فیلسوف شاگرد ارسطو (رک. ترجمه‌ی *تقویم‌المحسنین*، ۳۰۹۵: ب ۱۰۱ر)؛ همچنین در *راحة‌الصدور* و *شرف‌نامه* این حساب به نقومایس پدر ارسطو منسوب است. این نوع انتسابات به وابستگان و نزدیکان ارسطو نگارنده را به جستجو در مورد ارسطو واداشت. با جستجوهای که صورت گرفت مشخص شد این انتسابات بی‌سببی هم نبوده است و تمامی آنها از کتابی به نام *سیاست* یا *سر‌الاسرار* که هم‌نام کتاب *سیاست* ارسطو است سرچشمه می‌گیرد. به‌طور مثال در *مقدمه‌ی*

ابن‌خلدون در باب غالب و مغلوب ذیل عنوان «حساب نیم» آمده: «نوعی محاسبه است که آن را «حساب نیم» می‌خوانند و در پایان کتاب سیاست منسوب به ارسطو یاد شده است» (ابن‌خلدون، ۱۳۵۹: ۲۱۳).

نسخه‌هایی از این کتاب سیاست، در ایران موجود است. نسخه‌ای به شماره‌ی ۲۹۶۷ محفوظ در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران یکی از این نسخه‌ها است. دانش‌پژوه در فهرست دانشگاه در معرفی این نسخه با عنوان *سرالاسرار* یا *السیاسه فی تدبیرالریاسه* می‌نویسد: «[این کتاب] همان کتابی [است] که به دروغ از ارسطو دانسته‌اند و ترجمه یحیی بن بطریق است از یونانی است» (دانش‌پژوه، ۱۳۴۰: ۱۸۶۷).

در نسخه‌ی یادشده که به زبان عربی است حساب غالب و مغلوب آخرین مقوله‌ی این کتاب است و متن نسخه‌های فارسی متاخر بسیار به آن شبیه است. سارتن درباره این کتاب می‌نویسد:

«هیچ یک از آثاری که در قرون وسطی به ارسطو نسبت داده می‌شد به اندازه‌ی *سرالاسرار* رواج نیافت. این اثر به بسیاری از زبان‌های اروپایی ترجمه شد و تا حدودی در تمام آثار مهم ادبی نفوذ کرد. *سرالاسرار* مجموعه‌ی درهم‌برهمی است از فرهنگ عامه و خرافات راجع به قیافه‌شناسی، پرهیز غذایی و امثال آن، که ارزش آن تا کنون به درستی مورد رسیدگی قرار نگرفته است. اینک عموماً تصدیق می‌شود، که هرچند اصل این اثر مبتنی بر مآخذ یونانی است، ولی خود آن یونانی نیست، بلکه عربی یا سریانی است. یعنی، متنی که به عنوان ترجمه از زبان یونانی ارائه شده، بیشتر احتمال دارد که یک اثر تالیف شده باشد، یا تحریری از یک تالیف قدیم‌تر. ممکن است از التقاط افکار ایرانی و سریانی در سده‌های هفتم تا نهم منشا گرفته باشد، بدین ترتیب احتمال دارد که متن اصلی آن به زبان سریانی بوده باشد، ولی تاکنون نسخه سریانی آن به دست نیامده است. احتمالاً قدیم‌ترین متن عربی آن متعلق به آغاز سده نهم است. چون مقدمه *سرالاسرار* عربی به یحیی بن بطریق نسبت داده شده که گویا او آن را از یونانی به رومی (به سریانی؟ یا بیزانسی؟) و از رومی به عربی ترجمه کرده است. این متن به زودی در خلافت غربی معروف شد و اشاره‌ای بدان در *عقدالقرید* ابن عبد ربه قرطبی متوفی در ۹۳۹-۹۴۰ دیده می‌شود. یوانز اسپانیایی (نیمه‌ی اول سده دوازدهم) آن را به لاتینی ترجمه کرد و اندکی بعد یهودای حرزی (برآمدنش در اسپانیا از ۱۱۹۰ تا ۱۲۱۸) آن را به زبان عبری درآورد. ترجمه‌ی کاستیلی آن متعلق به همان روایت عربی است. ترجمه‌ی یوانز به زبان‌های متعدد دیگر برگردانده شد» (سارتن، ۱۳۸۳: ۵۴۹-۵۵۰).

سارتن در جایی دیگر، این کتاب را رایج‌ترین اثر مجعول ارسطو می‌داند: «یحیی بن بطریق آثار متعددی را از افلاطون و ارسطو به عربی ترجمه کرد. ترجمه عربی *سرالاسرار* هم بدو منسوب است. این فرصتی است که از این اثر عجیب گفتگو کنیم. کتابی که رایج‌ترین اثر مجعول ارسطویی است. احتمال زیاد دارد که متن اصلی آن سریانی یا عربی باشد» (همان: ۵۳۵).

ابن‌خلدون نیز در مورد مجعول بودن این کتاب، این‌گونه می‌نویسد: «و کتابی که در آن حساب نیم یافت شده به عقیده‌ی محققان منتسب به ارسطو نیست. چه در کتاب مزبور آرا و نظریات دور از تحقیق و برهان فراوان دیده می‌شود و اگر کسی که در دانش تعمق دارد و اهل تحقیق است کتاب مزبور را بخواند این امر بر وی ثابت می‌شود و مطالعه‌ی آن خود بهترین گواه می‌باشد» (ابن‌خلدون، ۱۳۵۹: ۲۱۷).

۳. ۶. ۲. امام جعفر صادق(ع)

شهمردان بن ابی‌الخیر می‌گوید: «بعضی گویند اصل این [غالب و مغلوب] اسکندر نهاد و گروهی حواله به جعفر صادق رضی‌الله عنه کنند» (ابی‌الخیر رازی، ۱۳۶۲: ۳۶۷). از میان نسخ و کتاب‌هایی که نگارنده از نظر گذراند، تنها در *نزهت‌نامه*

غالب و مغلوب به جعفر صادق منسوب شده است. و در دیگر منابع از امام جعفر صادق سخنی به میان نیامده است؛ اما این نکته را نیز باید مورد توجه قرار داد که فال‌نامه‌های بسیاری به ایشان منسوب است و با توجه به آن‌که غالب و مغلوب در *یواقیت‌العلوم* ذیل علم فال طبقه‌بندی شده و در *شرف‌نامه* هم به فال‌گیری از آن اشاره شده، این انتساب قابل توجه خواهد بود.

۳. ۶. ۳. امام علی (ع)

در هیچ یک از این آثار، این حساب به امام علی منسوب نشده؛ ولی چنانچه دیدیم دو بیت به عربی در این مورد به امام علی منسوب است که در غالب نسخه‌ها منتسب به ایشان است.

۳. ۶. ۴. اسکندر

در میان اسناد غالب و مغلوب، تنها در *نزهت‌نامه* این مقوله به اسکندر نسبت داده شده؛ اما توجه به این نکته دارای اهمیت است که در اکثر متون، این مقوله در زمان اسکندر و برای او ترتیب داده شده است.

۳. ۶. ۵. حکمای بابل روم

در برخی از دست‌نویس‌ها غالب و مغلوب به حکمای روم و بابل نسبت داده شده و در برخی از نسخ دیگر هم از اعتبار غالب و مغلوب نزد حکمای بابل و روم سخن به میان آمده است (مجموعه، ۱۲۹۹: ب ۱۲۵۲).

۳. ۶. ۶. مطالبیس یونانی

در برخی از دست‌نویس‌ها این مقوله به مطالبیس یونانی منسوب شده است که او را حکیمی معرفی کرده‌اند که «در انواع علوم از نجوم و حکمت بینایی» بینایی داشته است (رک. *جنگ رسائل*: ۴۷۵۹، ب ۶۳۷).

۳. ۶. ۷. بطلمیوس

در نسخ خطی موجود در کتابخانه‌ی مجلس به شماره‌های ۶۳۹۹ و ۷۳۸۷ این اثر را متعلق به بطلمیوس دانسته‌اند. (مجموعه، ۶۳۹۹: ب ۲۵)

۴. غالب و مغلوب در متون فارسی

۴. ۱. آداب الحرب و الشجاعة

مؤلف *آداب‌الحرب* در ضمن روایتی در مورد آداب کمان کشیدن، از داستان نقل شده در این قسمت به این نتیجه می‌رسد که در غالب و مغلوب هرگاه که اعداد حاصل از نام‌های دو خصم مساوی باشد، خصمی که سنش کمتر باشد غالب خواهد بود.

«آدم را کمان کشیدن و شست گرفتن و تیر انداختن بیاموخت که تیر چگونه اندازد چون آدم علیه‌السلام تیر اول بر زاغ بهشت انداخت خطا کرد. جبریل علیه‌السلام بخندید. آدم از آن خجل شد. تیری دیگر زد. سه پر بزرگ خویش را پیش داشت تا بزد و اشتقاق سپر از آن سه پر زاغ است. پس جبریل را پرسید که تیر اول خطا شد. چرا خندیدی؟ گفت: اگر تیر اول خطا نشدی و صواب رفتی فرزندان مهتر تو بر فرزندان کهتر غلبه کردند و برادران کهتر را زیر دست گرفتندی و هرگز هیچ برادر کهتر بر مهتر غالب نشدی و چون تیر دوم صواب رفت برادران کهتر مهتر را غلبه کنند و از آنجاست که در حساب غالب و مغلوب هر دو خصم که به عدد برابر افتد هرکه کهتر باشد مهتر را غلبه کند» (راوندی، ۱۳۸۶: ۲۴۱).

۲.۴. راحه‌الصدور

در این کتاب نیز فصلی به غالب و مغلوب اختصاص یافته و مفصلاً در مورد چگونگی محاسبه و چگونگی کارکرد آن صحبت شده است که در دیگر کتب متقدم این گونه مطالب یافت نمی‌شود. ذکر این نکته بایسته است که مطالبی که راوندی در مورد نسبت غالب و مغلوب به اسکندر بیان کرده شبیه به مطالب شرف‌نامه است:

«در آن وقت که اسکندر طلب دانش کرد و ارسطاطالیس را بیاوردند پدرش نيقوماخس این دفتر هزیمت (ظ: هدیت) به پسر داد و به خدمت اسکندر فرستاد نام اسکندر بر سر جدول نشت و نام ملوک در زیر ثبت کرد تا اسکندر را معلوم شد که بر همه جهان فرمان‌روان خواهد شد و بر ملوک عالم قهر و غلبه خواهد کرد و نام سلیمان‌شاه همین نسبت دارد، و این جدول او را دستوری بزرگ بوذی چون با کسی مجادلت و مخاصمت نمودی در این حساب مطالعت فرمودی. اگر به موجب این مجداول غلبه اسکندر را بوذی خلاف جستی و حرب بیاراستی و اگر غلبه خصم را بوذی خلاف بگذاشتی و با وی صلح جستی...» (راوندی، ۱۳۸۶: ۴۷).

۳.۴. نزهت‌نامه

ابی‌الخیر رازی در مقالت هشتم با عنوان چند نوع از علوم، نوع ششم را دانستن غالب و مغلوب نامیده است: «بعضی گویند اصل این اسکندر نهاد و گروهی حوالت به جعفر صادق رضی‌الله عنه کنند. و وجهی ساخته است و جدولی نهاده که چون دو پادشاه روی بهم نهند یا دو خصم با هم برآویزند و خواهی تا بدانی غلبه کدام را خواهد بود...» (ابی‌الخیر رازی، ۱۳۶۲: ۳۶۷-۳۶۸).

۴.۴. یواقیت‌العلوم

در این کتاب، غالب و مغلوب ذیل علم فال طبقه‌بندی شده است:

«مسئله ج: چه فرق است میان خواص اعداد و خواص حروف و کلمات؟ جواب: جماعتی نیز دعوی کردند که: در وفق اعداد خاصیت‌هاست، و آنرا رقومی و اشکالی بنهادند و نیز گفتند: بهری از اعداد غالب است و بهری مغلوب، و حروف نام دو خصم به حساب جمل برگرفتند، و نه از وی می‌شدند، آنچه بماند از آن دو نام اگر طاق بود و اگر جفت گفتند: موافق خود را از بالا غلبه کند و مخالف خود را از زیر و این را به نظم آورده‌اند، شعر:

و تسعا و یقی علی‌الطرح باق	اذا ما طرحت من اسمین تسعا
و یغلب ما فوقه فی الرفاق	فیغلب ما تحته فی الخلاف

و این نیز از عقل دور است. و اگر جایگاهی راست شود، از عجایب قدرت خدای تعالی شمرند در اوضاع موجودات. و خواص حروف و کلمات هم از این قبیل باشد» (قزوینی، ۱۳۴۵: ۲۶۴).

۵.۴. فتوت‌نامه

مطلب تازه و منحصریه‌فردی که در این کتاب مطرح شده و حائز اهمیت است این است که در مورد استفاده از غالب و مغلوب برای فال‌گیری و پیش‌گویی در ورزش کشتی سخن می‌گوید و این نکته‌ای است که ما در هیچ یک از کتب و نسخ خطی‌ای که از نظر گذرانیدیم نیافتیم.

«اگر پرسند که استاد کامل کدام است؟ بگوی آن که از شش علم صاحب وقوف باشد: اول از علم طب تا داند که شاگرد را چه زیان دارد. دوم از علم نجوم تا وقت و ساعد کشتی گرفتن بر وجهی اختیار کند که موافق باشد. سیم از علم رمل تا غالب و مغلوب (را بداند و شناسد) که کدام شاگرد بر کدام شاگرد غالب می‌آید.» (کاشفی سبزواری، ۱۳۵۰: ۳۵۹)

۵. نتیجه‌گیری

حساب غالب و مغلوب نوعی فال‌گیری است که در جنگ و ورزش کشتی برای پیش‌بینی طرف پیروز در این مقابله‌ها استفاده می‌شده است. نسخ فراوانی از آن به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی در کتابخانه‌های جهان محفوظ است که بیانگر رواج آن در دوره‌هایی از تاریخ سرزمین‌های اسلامی است. رواج آن به حدی بوده که بر زبان شاعر برجسته‌ای مانند نظامی نیز جاری شده است و کسانی مثل راوندی و ابن خلدون و ... در مورد آن در کتاب‌های خود نوشته‌اند و موضوعی است که برای مطالعه در سیر اندیشه در جوامع اسلامی می‌تواند مورد نظر باشد.

بر اساس آنچه گذشت، موارد زیر را می‌توان حاصل این پژوهش دانست:

۱. انتساب این حساب به افراد مشهوری مانند دانشمندان یونانی، برخی امامان شیعه و ... بر پایه‌ای استوار نیست و صرفاً برای ایجاد اعتبار برای این حساب، به این افراد منسوب شده است.
۲. روش‌های مختلفی برای محاسبه‌ی این حساب وجود دارد. از نوع چینش اعداد در جدول‌های نه در نه تا حساب با دوایر حروف، که به نظر می‌رسد این روش‌ها برای ایجاد نوعی ابهام و پیچیدگی و به‌نوعی سختی محاسبه است که آن را به‌صورت نوعی از علم وانمایند و جنبه‌ای پیش‌گویانه برای آن قایل شوند.
۳. غالب و مغلوب را می‌توان نوعی پیش‌بینی از زیرگونه فال‌نامه‌ها دانست که نه در نوع نثر و نه در نظم نتوانسته است به گونه‌ای مستقل تبدیل شود و دلیل آن را می‌توان به واسطه‌ی تکیه‌ی آن، بر اعداد دانست که برخلاف فال‌نامه‌هایی مانند فال‌نامه حیوانات یا ستارگان و ... عرصه‌ی جولان حول مضامین و موضوعات را برای آفریننده‌ی آن تنگ می‌کند و امکان گسترش آن بسیار محدود می‌شود.

یادداشت‌ها

۱. در این روش به شخصی که خواستار نگرستن در جدول غالب و مغلوب است «طالب» گفته می‌شود و به طرف مقابل «مطلوب» گفته‌اند.
۲. گردیزی روایتی در مورد جنگ مامون با برادرش امین نقل کرده است که در آن به تعداد حروف اسامی مبارزین اشاره می‌کند: «و چون مامون خبر آمدن علی بن عیسی بشنید، با فضل بن سهل تدبیر کرد که به حرب او که را بفرستد؟ و دوبان منجم عجمی گفته که: کسی را باید فرستاد که یک چشم باشد، و نام او چهار حرف بود، و برین گونه طاهر بن الحسین بود» (گردیزی، ۱۳۶۳: ۱۶۶).

منابع

- ابن خلدون، عبدالرحمن. (۱۳۵۹). *مقدمه‌ی ابن خلدون*. محمد پروین گنابادی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ابی‌الخیر رازی، شهرمدان. (۱۳۶۲). *نزهت‌نامه علایی*. فرهنگ جهانپور، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

- ترجمه‌ی تقویم‌المحسنین. به شماره‌ی (۳۰۹۵) محفوظ در کتابخانه ملی ملک، تاریخ کتابت: ۱۱۲۷ ق
جنگ رسائل. به شماره‌ی (۴۷۵۹). محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تاریخ کتابت: سده ۱۳ و ۱۴
دانش‌پژوه، محمدتقی. (۱۳۴۰). فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. تهران: دانشگاه تهران.
راوندی، محمد بن علی بن سلیمان. (۱۳۸۶). *راحه الصدور*. عباس اقبال، تهران: اساطیر.
سارتن، جرج. (۱۳۸۳). *مقدمه بر تاریخ علم*. غلامحسین صدری افشار، تهران: علمی و فرهنگی.
قزوینی، ابومحمد بن احمد. (۱۳۴۵). *یواقیت العلوم*. محمدتقی دانش‌پژوه، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
کاشفی سبزواری، ملاحسین. (۱۳۵۰). *فتوت‌نامه*. محمدجعفر محجوب، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک. (۱۳۶۳). *تاریخ گردیزی*. عبدالحی حبیبی، تهران: دنیای کتاب.
لوائح القمر. به شماره‌ی (۳۳۹۵). محفوظ در کتابخانه ملک، تاریخ کتابت: نا.
مجموعه ۵۲ رسائل در علوم مختلف. به شماره‌ی (۱۲۹۹)، محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تاریخ کتابت: قرن ۱۲.
مجموعه‌ی نجوم. به شماره‌ی (۶۳۹۹) محفوظ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تاریخ کتابت: سده ۱۳.
مجموعه به شماره‌ی (۳۴۶۶) محفوظ در کتابخانه ملک، تاریخ کتابت: ۸۵۳ ق.
نظامی، الیاس ابن یوسف. (۱۳۷۸). *شرف‌نامه*. حسن وحید دستگردی، تهران: قطره.
_____ (۱۳۷۸). *خسرو و شیرین*. حسن وحید دستگردی، تهران: قطره.
_____ (۱۳۹۲). *خسرو و شیرین*. بهروز ثروتیان، تهران: امیرکبیر.